

# **DAROMAD TAQSIMOTIDAGI TENGSIZLIKNING MIKROIQTISODIY MUAMMOLARI: ISTE'MOL, ISHLAB CHIQARISH VA BOZOR SAMARADORLIGIGA TA'SIRI**

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**

**2-bosqich talabasi**

**Xamdamova Ra'no Bahodir qizi**

**Ilmiy Rahbar:**

**Iqtisodiyot fanlari doktori professor**

**Shermuxamedov Bexzodjon Usmonovich**

**Annotatsiya:** Daromad taqsimotidagi tengsizliklar jamiyatda turli xil muammolarni keltirib chiqaradi. Bu tengsizliklar iqtisodiy beqarorlik, ijtimoiy adolatsizlik, imkoniyatlar cheklanishi, kambag'allikning kuchayishi va ijtimoiy noroziliklarning ortishiga olib kelishi mumkin. Natijada, bu holatlar nafaqat alohida shaxslar yoki qatlamlarga, balki butun jamiyatning taraqqiyoti va barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda yuqori daromadli qatlamlarning ortiqcha jamg'armalari va past daromadli qatlamlarning cheklangan iste'mol imkoniyatlari iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, ishlab chiqaruvchilarning talabga moslashuvi, resurslardan foydalanish darajasi va raqobat muhiti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Maqola xulosalariga ko'ra, daromadlarning adolatsiz taqsimlanishi bozor muvozanatini buzib, umumiy samaradorlikni pasaytiradi va ijtimoiy farovonlikni cheklaydi. Shu sababli, tengsizlikni yumshatuvchi iqtisodiy siyosat choralarini ishlab chiqish bozorning barqaror rivojlanishi uchun muhim omil sifatida qaraladi.

**Kalit so'zlar:** Daromad tengsizligi, iste'mol, ishlab chiqarish, bozor samaradorligi, mikroiqtisodiyot, ijtimoiy farovonlik.

Daromadlarning adolatsiz taqsimlanishi zamonaviy iqtisodiyotlarda jiddiy muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Bu tengsizlik uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni sekinlashtiradi, ichki bozor hajmini kamaytiradi va raqobat muhiti rivojlanishiga

to'sqinlik qiladi. Aholining yuqori daromadli qatlamlari ko'p jamg'arma qilsa-da, ularning iste'mol ehtiyoji cheklangan bo'lib, bu mablag'lar iqtisodiyotda to'liq aylanishga kira olmaydi. Shu bilan birga, past daromadli qatlamlar asosiy ehtiyojlarini ham qondirishda qiynaladi, bu esa ularning iste'molini pasaytiradi va ichki talabning yetarli shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Iqtisodiy faoliyatning samaradorligi esa ishlab chiqaruvchilar talabga qanday moslashishiga, resurslardan foydalanish darajasiga va raqobat muhiti darajasiga bog'liq. Daromad tengsizligi iste'molni toraytirib, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslarning samarali taqsimlanishiga xalaqit beradi, natijada bozor muvozanati buziladi va iqtisodiy samaradorlik kamayadi. Shu sababli, tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan siyosat choralari iqtisodiyot barqarorligi va rivoji uchun muhim ahamiyatga ega.

**Daromad tengsizligining mikroiqtisodiy muammolari:**

### **1. Iste'molga ta'siri**

#### **Iste'mol tendensiyalarining o'zgarishi**

Yuqori daromadli oilalar odatda iste'moldan kam ulush ajratadi va ko'proq jamg'arma va investitsiyalarga yo'naltiradi. Past daromadli oilalarda esa daromadning katta qismi asosiy ehtiyojlarni qondirishga ketadi. Bu esa umumiy iste'molning barqarorligiga ta'sir qiladi. Masalan, Xitoyda o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, daromad tengsizligi oshgani sari aholining iste'molga bo'lgan moyilligi (propensity to consume) pasaygan.

#### **Taklif va talabning nomutanosibligi**

Past daromadli guruhlarda mablag' yetishmagani uchun ular asosiy ehtiyojlardan ortiqcha iste'mol qila olmaydi, hatto ichki talab ortsa ham, bozorning barcha segmentlariga teng imkoniyat yetmaydi. Bu esa bozordagi talab strukturasini egallab olgan yuqori daromadli segmentlarga yo'nalishga olib keladi.

#### **“Expenditure cascades” (Sarflar kaskadasi)**

Daromad tengsizligi oshganda o'rtacha daromad guruhlari ham yuqori guruhlarining sarf-harakatlari trendini kuzatishga urinishadi, ya'ni “status” saqlash, hamyanparvarlik,

marometlik etc. Bu past daromadli oilalar uchun qo‘shimcha bosim va qarz holatlarni kuchaytiradi.

### **Moliyaviy barqarorlik va qarz yuklari**

Past daromadli oilalar xenovaniy ehtiyojlar uchun qisqa muddatli kreditlar olishga majbur bo‘lishi mumkin; bu esa foiz to‘lovlari, moliyaviy stress va iste’molning qisqa muddatli me’yorlashtirilishiga olib keladi.

## **2. Ishlab chiqarishga ta’siri**

### **Resurslar va inson kapitaliga sarmoya kiritishdagi cheklovlar**

past daromadli oilalar o‘z farzandlarini yaxshi ta’limga yuborish, sog‘liqni saqlashga sarf qilish kabi imkoniyatlardan to‘liq foydalanolmasliklari mumkin. Shu sababli, kelajakda iqtidorli mehnat kuchi yetishmaydi. Galor-Zeira modeli shuni ko‘rsatadiki, kapital bozorlarida begonaliklar mavjud bo‘lsa va ta’lim xarajatlari bo‘yicha indivisibilite (ya’ni minimal investitsiya talabi) bo‘lsa, daromad taqsimotidagi tengsizlik makroiqtisodiy rivojlanishga salbiy ta’sir qiladi.

### **Ixtisoslashtirish va ishlab chiqarish texnologiyasi**

Yuqori daromadli guruhlarining talabiga mos mahsulotlar va yuqori texnologiyalar ishlab chiqarish ko‘proq rag‘batlantiriladi. Past daromadli guruhlar uchun mo‘ljallangan mahsulotlar esa kamroq foydali yoki narxi arzon bo‘lgan texnologiyaga ega bo‘lishi mumkin. Bu ishlab chiqarishda ixtisoslashtirish va texnologik yangilanishlarning tengsizlikka sabab bo‘lishi ehtimolini oshiradi.

**Investitsiyalarning samarasiz taqsimlanishi**-Agar ishlab chiqaruvchilar yoki investitsiya qiluvchilar yuqori daromadli segmentlarga xizmat ko‘rsatadigan mahsulot va xizmatlarga ko‘proq sarmoya yurgizsa, past daromadli talab bo‘lgan bozor segmentlari e’tibordan chetda qoladi. Bu holat ijtimoiy ehtiyoj, kichik va o‘rta bizneslarga tegishli ehtimollar, yoki normativ jihatdan muhim, lekin daromadi kamayroq bo‘lgan mahsulotlarda bo‘lishi mumkin.

## **3. Bozor samaradorligiga ta’siri**

## **Nomukammal raqobat va market quvvatining xatarlari**

Agar bozorda kuchli kompaniyalar narxlarni oshira olsa, monopolik yoki oligopolik holatlarda yuqori daromadli iste'molchilarga qaratilgan mahsulotlar narxi past daromadli iste'molchilar uchun qimmat bo'lishi mumkin. Bu bozor kuchini oshirish orqali tengsizlikni kuchaytiradi.

## **Resurslar taqsimoti va samaradorlik**

Resurslar — mehnat, kapital, yer — tengsizlik mavjud bo'lganda samarali ishlatilmasligi mumkin. Masalan, yuqori salohiyatli shaxslar kapitalga kirishish imkoniyati kam bo'lgan joylarda investitsiya qilolmasligi yoki yangi g'oyalarga sarmoya qo'yolmasligi, shuningdek, kichik bizneslarda rasmiy moliyaviy xizmatlarga yetmaslik kabi cheklovlar bo'lishi mumkin. Bu bozor samaradorligini (resource allocation efficiency) pasaytiradi.

## **Talab-suply mos kelmasligi**

Talabning bozor bo'yicha optimal bo'lmasligi — ya'ni iste'molchilar nimani xohlasa, ishlab chiqaruvchilar uni etkazib bera olmasa — bozor samaradorligini pasaytiradi. Tengsizlik holatida iste'mol strukturalari bo'yicha yuqori guruhlarining talabiga javob beruvchi mahsulotlar ko'payadi, past guruhlarining ehtiyoji esa e'tibordan chetda qoladi. Bu turli mahsulot segmentlarida bozorga kirish to'siqlari, texnologik imkoniyatlarning cheklanganligi yoki moliyaviy resurslarning qisqarligiga bog'liq bo'lishi mumkin.

## **Statik va dinamik samaradorlik yo'qotishlari**

Statik samaradorlik — ya'ni hozirgi bozor holatidagi resurslardan maksimal foyda olish — daromad tengsizligi sababli buzilishi mumkin. Dinamik samaradorlik yo'qotishlari esa vaqt o'tishi bilan ko'rinadi: past daromadli qatlamlar ta'lim, sog'liq, texnologiyaga investitsiya qila olmasligi yoki sarmoya olish imkoniyatlari cheklangani tufayli innovatsiyalar va umumiy iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashadi.

## **Misollar va empirik dalillar (batafsil tahlil)**

Turli mamlakatlarda olib borilgan empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, daromad taqsimotidagi tengsizlik nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda ham mikroiqtisodiy muammolarni kuchaytiradi. Quyidagi misollar orqali bu bog'liqlik aniq ko'rinadi:

### **Xitoydagi tadqiqot (MDPI):**

Xitoyda o'tkazilgan tadqiqotlar disposable income (ya'ni qo'ldan chiqmaydigan, erkin sarflanishi mumkin bo'lgan daromad) foizining yuqori qatlamlarda ortishi o'rtacha iste'mol darajasini pasaytirishini ko'rsatgan. Ya'ni, aholining ko'proq boy qismlarida daromad to'plana borishi, umumiy iqtisodiy aylanishdagi iste'mol faolligini susaytiradi. Sababi, yuqori daromadli guruhlar daromadlarining katta qismini jamg'aradi yoki investitsiya qiladi, biroq bu jamg'armalar darhol ichki bozor iste'moliga qaytmaydi. Aksincha, past daromadli guruhlar esa odatda o'z daromadining deyarli barchasini iste'molga sarflaydi. Demak, daromadning yuqori qatlamlarda to'planishi iqtisodiy muomaladagi "aylanma pul" miqdorini kamaytiradi, natijada bozor ichki talabdan sustlashadi va ishlab chiqaruvchilar zarar ko'radi.

### **OECD hisobotlari:**

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan chop etilgan hisobotlarda bozor kuchining ortishi bilan daromad tengsizligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligi ko'rsatilgan. Ayniqsa, mahsulotlar narxi bilan ularning ishlab chiqarishdagi real (marginal) xarajati o'rtasidagi tafovut — **narx mark-up** — yuqori bo'lganda, korxonalar bozordagi ustun mavqeyidan foydalangan holda foydani maksimal darajada olishga intiladi. Bu holat iste'molchilar, ayniqsa, past daromadli qatlamlar uchun salbiy oqibatlar tug'diradi. Ular narx oshishidan nisbatan ko'proq zarar ko'radi, chunki ularning daromadi cheklangan, ehtiyojlari esa zaruriy va majburiy xarajatlardan iborat bo'ladi. Bu holat bozor adolatsizligiga olib keladi va ijtimoiy norozilik manbaini oshiradi.

### **IMF va boshqa xalqaro moliyaviy institutlar tahlili:**

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki va boshqa yirik moliyaviy institutlar o'z tadqiqotlarida daromad va boylik tengsizligi uzoq muddatda investitsion faollikni cheklab qo'yishini ta'kidlashadi. Sababi, resurslar kam sonli boy guruhlar qo'lida to'planib qoladi, past va o'rta qatlam vakillari esa biznes yuritish, ta'lim olish yoki innovatsion faoliyatga kirishish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladi. Bu esa ijtimoiy harakatchanlikni — ya'ni insonlarning iqtisodiy holatini o'zgartirish va yaxshilash imkoniyatlarini — sezilarli darajada kamaytiradi. Natijada, ishlab chiqarishda malakali ishchi kuchi, yangi g'oyalar va

texnologiyalar yetishmasligi yuzaga keladi. Bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlik va o'sish sur'atlariga to'g'ridan-to'g'ri salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni takidlash mumkinki, daromadlarning notekis taqsimlanishi mikroiqtisodiyotda iste'mol, ishlab chiqarish va bozor samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yuqori daromadli qatlamlarning ortiqcha jamg'armalari ichki talabning sustlashuviga olib keladi, past daromadli qatlamlar esa iste'mol va investitsiya imkoniyatlaridan mahrum bo'ladi. Natijada ishlab chiqarish resurslari samarali taqsimlanmay, bozor muvozanati buziladi va iqtisodiy o'sish sekinlashadi. Shu bois, daromad tengsizligini kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash iqtisodiy barqarorlik va rivojlanish uchun zarurdir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. **Stiglitz, J.E.** *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future.* – New York: W.W. Norton & Company. 2012.
2. **Piketty, T.** *Capital in the Twenty-First Century.* – Cambridge: Harvard University Press. 2014.
3. **Galor, O., & Zeira, J.** *Income Distribution and Macroeconomics.* – The Review of Economic Studies, Vol. 60, No. 1. 1993.
4. **OECD** *Inequality and Inclusive Growth: Policy Responses.* – OECD Publishing. 2021.
5. **IMF** *Redistribution, Inequality, and Growth.* – International Monetary Fund. 2022.
6. **World Bank** *Global Economic Prospects: Inequality and Shared Prosperity.* – The World Bank Group. 2023.
7. **MDPI Journals** (2020–2023). *Various articles on income inequality and consumption.*